

ДЕМОКРАТІЯ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: АНАЛІЗ МОДЕЛІ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВИ

У статті аналізується сприяння демократії на розвиток громадянської сфери, існування різноманітних моделей демократичного розвитку, типів демократії, необхідність створення універсальної (ідеальної) моделі громадянського суспільства.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, свобода, політичні партії, громадянські об'єднання, місцеве самоврядування.

Реалізацію індивідуального засобу буття людини традиційно пов'язують з існуванням організаційного та ідеологічного плюралізму, тобто з визнанням безперечної цінності демократії. Використання поняття «демократія» завжди викликає суттєві сперечання, тому демократію, як і свободу, право, справедливість, можна розглядати лише як деякий принцип, завдяки якому існує різноманіття інститутів, що забезпечують взаємодію та узгодженість інтересів без втрати їх самостійності та принципової рівності.

В ряді існуючих підходів поняття «демократія» виступає корелятом поняття «громадянське суспільство», коли громадянське суспільство ототожнюється з поняттям «демократичне суспільство». При такому трактуванні поняття «громадянське суспільство» звужується до позначення сфери соціальних структур, які діють усередині демократичного суспільства. Громадянське суспільство перестає бути феноменом, який виявляється в ще недемократичних, перехідних суспільствах, а отже, перестає виражати динамічний процес комунікації між державою і громадянином.

Демократія сприяє розвитку громадянської сфери, але і саме громадянське суспільство прагне до неї в ході історичного розвитку. Її ж встановлення виявляє глибокі протиріччя в принципах її власного існування й у принципах існування громадянина в її межах. Дослідники зазначають існування різноманітних моделей демократичного розвитку, типів демократії. Найбільш частий поділ здійснюється на демократію «ідентитарну» і демократію «конкурентну». Принципами класично «ідентитарної» теорії демократії є:

- ідентичність правлячих і керованих;

- плебісцит (всенародна участь у політиці через опитування, референдум);
- імперативний мандат депутата;
- заперечення інтересів частини суспільства в ім'я єдності народної волі.

Така форма демократії, звертаючись своїми теоретичними джерелами до Стародавньої Греції, ґрунтувалася на принципі прямої участі, особистої зацікавленості громадян у створенні загального блага для всіх.

Проте дана модель має низку серйозних недоліків, на які вказували все ті ж самі прадавні мислителі, які підкреслювали можливість народної тиранії, охлократії, влади черні. «Ідентитарна» демократія відкидала саму можливість конфлікту приватних, групових інтересів із так названою «волею народу». Звідси випливала необхідність перш за все домогтися будь-що-будь єдності думок усього населення і потім угамовувати сутячку інтересів в ім'я народної тотальності. Звідси і поняття «тоталітарна демократія».

Економіст Й. Шумпетер у книзі «Капіталізм, соціалізм і демократія» піддав критиці класичну теорію демократії з її демагогічним випинанням вирішальної ролі народу в сфері прийняття найбільш відповідальних політичних рішень. Він писав: «Демократія означає лише те, що народ має можливість прийняти або не прийняти тих людей, які повинні ним управляти» [23, с. 372]. Таким чином, роль народу зведена тут до формування представницьких органів влади шляхом голосування, а політики конкурують один з одним у боротьбі за голоси виборців. Це і є конкурентна модель демократії, вона ж представницька.

«... Людське суспільство по своїй природі завжди аристократичне і перестає бути суспільством, коли перестає бути аристократичним», так писав Х. Ортега-і-Гасет у роботі «Повстання мас» [15, с. 140]. Цієї точки зору дотримувалося багато відомих політичних мислителів — В. Парето, Г. Моска, А. Бенклі, М. Вебер, К. Поппер, Р. Міхельс, який сформулював «залізний закон олігархії». У дусі цього закону англійський історик Едвард Карр писав: «У кожних соціальних відносинах природа сама створює панування і залежність. Таким чином, кожна організація людей являє собою потужну олігархію на демократичних ногах. Всюди є виборці і ті, кого вони обирають. Всюди є влада обраних лідерів над масами, які обирають. Олігархічна структура будівлі приховує демократичний фундамент» [9, с. 158]. При такому розумінні демократія означає, за висловлюванням Є. Джессі, «не владу народу, а владу за згодою народу» [6, с. 42].

Теорія «конкурентної демократії» орієнтується на англосаксонську систему права. При «конкурентній» демократії

правила політичної гри диктують пошук компромісу інтересів. Ця теорія народжує ліберальну демократію з її «елітарним» плюралізмом, а оскільки у всьому переважають індивідуальні інтереси, то така теорія обґрунтовує справжній прагматизм (утилітаризм) і відсутність суспільних цінностей. Сучасні соціальні технології дозволяють громадянину не тільки прямо не брати участі у політичному управлінні, «насолоджуючись свободою від політики» за допомогою представницької демократи, але і диктувати, «що потрібно думати», при допомозі ЗМІ (засобів масової інформації), не дозволяючи формувати особистої думки. Для даної моделі характерні розвинуті технології маніпулювання волею виборця, але не на основі «релігійного або суспільного почуття обов'язку», як у ідентитарній демократії, а на основі утилітарних прагнень.

Демократія як засіб чи форма правління не є суттєвою рисою ліберальної ідеології, але вони поєднуються одна з одною як дві рівновеликі ідеї, які співіснують у сучасності таким чином, що одну без іншої не можливо уявити. Тобто передумовою демократичної ідеології не можна вважати однобічний індивідуалізм, бо лише поєднання індивідуалізму та універсалізму встановлює можливість замирення особистого та загального на правовому ґрунті. Характер взаємодії свободи, права та демократії досліджував відомий французький соціолог минулого століття, емігрант із Росії Г. Д. Гурвич (1894—1965), який в статті «Будучина демократії» (1927) писав: «У свідомості нового часу демократична ідея отримала викристалення завдяки злиттю воєдино трьох ідейних течій, що виникли та існували відокремлено одне від одного; кожне з них окремо та відірвано від інших не призводило до демократичної ідеології, яка народилася у вигляді синтезу, який встановив рухому рівновагу між трьома елементами, що взаємодоповнюють і взаємно змінюють одне одного» [5, с. 35]. Три елементи, що створили демократичну ідеологію, це: а) ідея народоправства чи народного суверенітету; б) ідея рівності; в) ідея свободи особистості. Таким чином, Гурвич визначив демократію як складний синтез, де існує динамічна рівновага між ідеями свободи (ідея свободи втілює суто індивідуалістичне начало) та рівності (ідея рівності як функція Цілого). Оскільки в кожній наступній епісі конститутивні елементи демократії ускладнюються, тому змінюється й форма їх взаємної рівноваги.

Далі Гурвич зазначив на органічному взаємозв'язку ідеї демократії з ідеєю права, оскільки саме в праві отримує своє відображення проблема рівності самоцінних «я» в «морально-соціальному Цілому», тобто проблема синтезу індивідуалізму та універсалізму. «Демократія та право суть два боки одного й того ж явища. Поза правом немає демократії. Якщо є майбутнє у права, то

воно є й у демократії. Якщо демократії судилося б загинути, то це значило б величезне ураження правової ідеї, величезний регрес впливу права в суспільному житті на користь нижчих стихій». Тільки при наявності заступництва з боку правової свободи свобода конкретної своєрідності може отримати розвиток. Тобто, правова свобода діє на користь встановлення різноманіття громадських, групових організацій та об'єднань, в яких закликається до участі та надійно захищається одна й та сама особа, яка отримує, таким чином, можливість виявляти свою багатогранність та своєрідність, свою індивідуальність. Саме так втілюється свобода особистості і саме таким способом виформовується майбутнє демократії.

І, нарешті, Гурвич говорить дуже важливу річ: демократія не є тільки політичним принципом організації, вона може застосовуватись скрізь, де існують об'єднання людей. Причому послідовний розвиток демократії приводить до того, що рівновага, яка була порушеною в епоху нового часу між державою та суспільством починає відновлюватися на користь суспільства. «На питання, в чому полягає майбутнє демократії, перш за все напрошується відповідь: будучина демократії в її багатоплановості та універсальності, в її проникненні до все більш новітніх галузей людських стосунків, в її виході за межі лише однієї політичної організації» [5, с. 37]. Демократія є засобом організації зрілого соціуму, так що взаємодія громадянського суспільства із державою може бути налагодженою тільки на демократичному ґрунті, що передбачає визнання державою зверхності права.

В осмисленні демократичного реформування суспільств протягом 90-х рр. XX ст. демократія в суспільно-політичній практиці уявляється частіше за все як така, що є тотожною лібералізму. Тим часом демократія не може вважатися результатом впровадження ідеологічних постулатів тільки однієї з ідеологічних течій — вона є синтезом досягнень консерватизму, соціал-демократизму, марксизму й інших течій. Орієнтація на ліберально-індивідуалістичні цінності спрямовує демократію до однобокості, оскільки народ «не є визначеною арифметичною сумою всієї множини індивідів, які є окремо взятими чи атомістично витлумаченими; а є органічною сукупністю більшості соціокультурних, етнічних, конфесійних, громадських та інших спільностей» без котрих «демократію як владу більшості народу неможливо уявити».

Історичний досвід цілком безперечно показує, що успіхи на шляху формування громадянського суспільства обумовлені свідомим пошуком і досягненням компромісу між усіма силами, які протистоять, компромісу між принципами індивідуалізму та універсалізму. Шлях досягнення компромісу суспільство успадковує із

своїх уявлень про найвищі цінності свого колективного існування. Деякі із суспільств цей шлях вбачають у дотриманні принципів «ідентитарної» демократії, інші — принципів «конкурентної» демократії. Суспільство ж є «громадянським» настільки, наскільки сукупність суспільних відносин відповідає вимогам природничо-історичного процесу і цим створює умови для вільної реалізації інтересів і потреб конкретної особистості.

Наявність громадянського суспільства фіксують досліджувані змістовні параметри «громадянське суспільство», а саме — ідея свободи, ідея права, ідея демократії, які завжди утворюють єдність, прагнучи сприяти його розвитку. Характер їх співвідношення, їх змістовна навантаженість утворює особливість конкретного громадянського суспільства. Необхідність наочного уявлення структури, громадянського суспільства підводить до необхідності створення універсальної (ідеальної) моделі громадянського суспільства.

Ідеальний тип громадянського суспільства (універсальна модель) є набагато змістовнішою, ніж існуючі феномени. Ця сучасна універсальна ідеальна модель громадянського суспільства припускає високий рівень залучення громадян у політику. Держава і громадянське суспільство глибоко проникають одне в одне. Сучасність характеризується модою на передовий статус ідеї соціальної держави, ідеї, яка у вигляді загальної формули знайшла закріплення в ряді конституцій останнього періоду (Німеччини, Іспанії, Туреччини, Росії, України та інших) [10, с. 19]. Ідея соціальної держави — це перш за все ідея посилення ролі держави у вирішенні соціальних питань, яка є пов'язаною перш за все з поширенням публічно-власного правління. Деякі сучасні дослідники вважають, що концепцію соціальної держави більш адекватно виражає категорія «суспільного служіння», яка дає можливість аналізувати державу в умовах розвинутого правового громадянського суспільства як державу і суспільного служіння. Таким чином може стати реалізованою ідея, яка набула розвиток в деяких сучасних теоріях, — ідея включення держави в систему інститутів громадянського суспільства та досягнуте прагнення до соціальної солідарності в державі. Громадянське суспільство впливає на прийняття владних рішень за допомогою системи інститутів і організаційних структур, яка існує в кожному суспільстві. Інститути є формами вираження суспільної думки, яка, як зазначав Л. Вольтман, «на всіх ступенях політичної організації, від орди до республіки цивілізованої нації, відіграє вирішальну роль, оскільки здійснює найпростіший рід політичних рішень. Сім'ї, які по різному міркують, індивідууми, соціальні групи свої економічні, духовні потреби втілюють у політичних партіях, впливаючи на внутрішньополітичний

розвиток держав» [3, с. 87]. Тому виділяти політичні об'єднання, такі як партії, із громадянського суспільства є неправомірним.

Ще Д. Юм писав, що при всіх системах правління має місце боротьба між владою і свободою, і жодна з них не зможе домогтися переваги в цьому змаганні. Індивідуальна свобода створює ґрунт, на якому виростає множина партій, які розколюють націю на ворогуючі табори, і все це здатне обернутися підривом стабільності і загрозою самій свободі. Д. Юм розділяв фракції на ті, які засновані на особистій дружбі або ворожнечі в середовищі осіб, що складають партії, які є суперниками, і ті, що засновані на реальному розходженні в думці або інтересі. Реальні фракції засновані на інтересі, на принципі або на уподобанні. «Фракції, засновані на інтересі — найбільше розумні і припустимі, тому що завжди конкретні і передбачувані у власному поведженні» [25, с. 218].

А. Токвіль визнавав партії і громадські організації «необхідним злом», властивим вільним формам правління. Визначними партіями він називав ті, що «цікавляться основними, загальними проблемами, ідеями, а не окремими людьми», вважаючи, що ці партії мають шляхетні прагнення. Але у дрібних партіях і організаціях він вбачав носіїв ідеології «егоїзму», тому що «слова їхні шпаркі, гострі, дії нерішучі; вони лише розворушують, крають, вносять розбрат та розбещують суспільство» [19, с. 234].

Політичні партії є важливим інститутом сучасного громадянського суспільства, оскільки вони об'єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації поглядів з певної кількості проблем і участі в органах влади, або для орієнтування влади на досягнення цих вимог. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 16.10.2012 р., «політична партія — це добровільне об'єднання громадян — прихильників загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, які беруть участь у виборах і інших політичних заходах. Крім того, політичні партії також стимулюють активну участь громадян у політиці, впливають на політичну діяльність парламенту й уряду, сприяють здійсненню прав громадян, забезпечують постійний зв'язок між державою і суспільством» [7].

Іншим структурним компонентом громадянського суспільства, який виявляється в політиці, називають суспільні об'єднання, що володіють латентною політичною силою. Мова йде про добровільні некомерційні суспільні об'єднання, профспілки, лінгвістичні співтовариства, еміграційні меншості, молодіжні і феміністські рухи, нові альтернативні рухи, корпоративні об'єднання, політичні клуби і асоціації, групи тиску. Серед компонентів громадянського суспільства

виділяються також «групи інтересів», «зацікавлені групи», «організовані групи», соціальні рухи. Різниця між ними, мабуть, є зайво інтроспективною, але саме це підвищує інтерес до них. Так, «групами тиску» називають ті, які домагаються поставленої мети, прагнучи впливати на уряд, а не висувати кандидатів на виборах і приймати на себе відповідальність за діяльність уряду; «групами інтересів» прийнято називати різноманітні фахові об'єднання типу «Асоціації приватизованих підприємств» або «Спілки промисловців і підприємців»; «організованими групами» є групи, котрі утворені з політичною метою, але вони виключають з свого складу державні органи і партійні групи; «зацікавленими групами» називають асоціації, які є пов'язані з прийняттям урядових рішень; «соціальними рухами» називаються механізми висловлення масової думки; «організаціями протесту» називаються форми соціальної організації; «акцію протесту» визначають як форму суспільної дії; «кон'юнктурною політичною силою» називають клієнтелу, яка формується для підтримки деякої людини – лідера.

К. Фіцпатрик стверджує, що структура громадянського суспільства в Америці складається з численних груп, які займаються правозахисною діяльністю: — це групи солідарності (підтримки), групи сприяння (лобі), групи моніторингу (спостереження), науково-дослідні групи [24, с. 196]. Це групи, діяльність яких проходить під гаслом: «Думай про світовий масштаб, дій — у місцевому», відіграють роль буферної зони між суспільством і урядом, державою і громадянином. Крім того, вони є нагадуванням конгресменам про їх вищий обов'язок — захист прав своїх виборців.

Оскільки основним елементом громадянського суспільства виступає особистість, то його структуру складають усі ті соціальні інститути, які покликані сприяти реалізації інтересів, прагнень особистості.

Так, система місцевого самоврядування як інститут існує в будь-якому соціумі, претендуючи на розподіл обов'язків і влади з державними структурами. За словами сучасного дослідника М. Орзіха, він є найважливішим структурним елементом громадянського суспільства, що сприяє реалізації самого концепту «громадянське суспільство». Сучасні системи місцевого самоврядування реалізують суспільний вибір між обов'язками, які є приписуваними, і вільною перевагою, між громадянським обов'язком і правами особистості, між вимогами колективного блага і цінностями індивідуального блага. Існування інститутів самоврядування визначає характер співвідношення громадянського суспільства і держави [10, с. 18].

За останні 200 років право на місцеве самоврядування стало конституційно визнаним у більшості держав. Багато форм місцевого

самоврядування ведуть свою історію з часів князівств, герцогств, графств, міст, які самоврядуються (магдебурзьке право), парафій. Саме поняття «самоврядування» було введено в юридичну науку в 1850-му році пруським юристом Х. Р. Гнейстом стосовно британських муніципальних органів. Історичною основою виникнення органів місцевого самоврядування у Великобританії були об'єднання з надання допомоги бідним. Вони дублювали санітарні заклади, які пізніше перетворилися в міські і сільські окружні ради, замінивши санітарні округи відповідно до структури муніципальних корпорацій (як тоді називали міста) [16, с. 189].

Важливу роль у становленні теорії самоврядування відіграла концепція Алексіса Токвіля. Він зазначав, що значення американського досвіду державного будівництва складається в тому, що держава формувалася «знизу вгору» — від практики місцевих самостійно керованих релігійних комун.

Самоурядовчі починання в громадському житті Русі спостерігаються з найдавніших часів. Вже в «Руській Правді» верв (сусідська община) розглядається як юридично відповідальна спільнота, що володіє адміністративно-судовою самостійністю. Як самоврядна древня форма соціальної спільноти община визнавалася княжою адміністрацією і була запровадженою в систему державного адміністративного врядування.

Дореволюційна російська політична думка, прагнучи знайти оптимальну модель земського самоврядування для держави Російської, висунула великий діапазон теорій місцевого самоврядування. Так — «теорія вільної ниви» («теорія свободной пашни»). Вона базувалася на трьох позиціях: 1) коло общинних справ є відмінним від справ державних; 2) община є суб'єктом тільки їй приналежних прав, а тому державне втручання в її справи неприпустиме; 3) посадові особи самоврядування є общинними, а не державними чиновниками. Таким чином, комунальні органи створювали як би «державу в державі», систему рівнобіжної влади, яку сьогодні б називали сферою громадянського суспільства.

Ідея невтручання держави в справи общини набула обґрунтування в «суспільно-господарській теорії», відповідно до якої самоврядування є завідування власними справами общини. Оскільки такі справи за характером частіше усього господарські, то передбачалося зведення урядового нагляду до мінімуму.

У 1864-му р. в Росії були засновані земства. Земські установи законодавчо признавалися встановленнями не державними, а суспільними, що прагнуть досягнення особливої місцевої господарської мети. Розроблювачем цієї реформи вважається князь О. І. Васильчиков. На його думку, «самоврядуванням називається такий

порядок внутрішнього управління, при якому місцеві справи і посади завідуються і заміщаються місцевими жителями — земськими обивателями». Серед органів самоврядування Васильчиков розрізняв дві категорії — «суспільні союзи» (сільські спільноти, волості, магістрати, міські думи) і «територіальні або адміністративні округи» (земські установи).

Явним прихильником «суспільної теорії самоврядування» був Б. М. Чичерін, хоча в нього були суперечності з князем О. Васильчиковим. Він підкреслював: «Два елементи з'єднуються в організації державного управління: державний і суспільний». У німецьких вчених він запозичає погляд на общину «як на корпоративну спілку, яка передувала у своєму виникненні державі». У фундаментальній праці «Про народне представництво» Чичерін висловлює думку про існування «держав – установ» (подібних Росії) і «держав – корпорацій» (подібних Америці, Великобританії й ін.). На його думку, «традиційний недолік самодіяльності російського народу повинен поповнюватися надлишком діяльності уряду» [21, с. 361]. Таким чином, Чичерін вважав, що органи самоврядування мають виконувати функції державного керування, але при цьому вони не є органами держави.

Іншу точку зору відбивала «державна теорія», вперше сформульована в Німеччині Л. Штейном і Р. Гнейстом, а в Росії — публіцистом О. О. Головачовим. З їхньої точки зору, усяке публічне управління — справа державна, а головний зміст місцевого самоврядування полягає не у відокремленні від держави, а в слугуванні її інтересам. Думка про земські установи як про «установлення державні» відстоював і акад. В. П. Безобразов. Він стверджував, що земським установам надано багато волі і ніякої влади, тому вони безсилі. Торкаючись суті проблеми самоврядування, він писав: «...Справжні органи самоврядування, виникнув на суспільному ґрунті під впливом суспільних інтересів, не перестають бути державними, і для цього повинні входити як ланки в загальну систему влади». Наприкінці XIX-го ст. теоретичними аспектами самоврядування займався проф. Т. Д. Градовський. Він першим із російських вчених провів чіткі грані між «децентралізацією» і «самоврядуванням», ознакою якого є «політична рівність і попередня згуртованість суспільства». Він також приєднувався до прихильників державної теорії самоврядування, вважаючи, що «державна є влада, яка існує не сама по собі, а через суспільство і для суспільства» [4, с. 29]. Варто назвати також «політичну теорію самоврядування». Сутність її полягала в протиставленні «земщині» (тобто суспільних засад) «опричнині» (тобто основі урядово-бюрократичній, чиновництва).

В Росії державна теорія самоврядування узяла верх над суспільною. Вона вплинула на розробку земської реформи 1890 р., яка підсилила державний контроль над земською системою. Але визнання органів місцевого самоврядування органами самоврядних спілок як юридичних осіб створювало основу для подальшого розвитку теорії місцевого самоврядування. Проте після розгону Всеросійських установчих зборів більшовиками 5 січня 1918 р. постановою радянської влади всі самоурядовчі органи були ліквідовані. Тепер сама держава визнавалася представником усього суспільства.

Сучасні загальнонаукові принципи наголошують на тому, що зберігання усталеності соціальної системи потребує саморегуляції її життєдіяльності. Стихійність процесів у суспільстві врівноважується спеціальним інститутом — державою. Проте свідоме планування державних структур не здатне замінити творчої і репродуктивної складової — добровільної активності громадян.

Загалом, показником дієвості та активності «громадянського суспільства» є наявність місцевих некомерційних добровільних об'єднань, які сприймаються такими, що найбільш придатні задля вирішення важливих соціальних проблем, бо працюють під гаслом «самодопомоги», «плюралізму в соціальному забезпеченні» і тому часто виступають як доповнення та й навіть альтернативи традиційному державному протегуванню. У вертикальній перспективі вони взаємодіють з двома сферами: з «низом», тобто з дійсними членами, що власне утворюють їх, та «верхом» — тобто з інституціональним середовищем, де вони діють як об'єднання серед інших об'єднань. Проте середовище цих організацій не утворює жорстких меж із державними, ринковими та громадськими «секторами», тобто не створює власний замкнений, так названий «третій сектор». Бо це середовище є відкритим і задля впливу з боку свого оточення. А тому воно являє собою специфічне поєднання державних, місцевих, ринкових, соціальних та інших елементів у конкретних «пропорціях», які залежать від історичних та соціальних умов розвитку. Таким чином, вони можуть виступати і як політично дієві суб'єкти, оскільки прагнуть підтримати та подати інтереси своїх членів на політичній арені. З іншого боку, вони діють і як виробники соціальних послуг, а іноді можуть виступати в ролі соціального клубу на місцевому рівні, де заохочуються та підтримуються різні форми суспільного життя.

Специфіка добровільних громадських об'єднань та інших структур громадянського суспільства в різних соціальних системах відповідає принципу унікальності політичних, культурних та соціоісторичних умов їх формування. В загальному вигляді ця специфічність проявляється вже на рівні типології правових сімей.

Так, англосаксонський тип громадських об'єднань характеризується існуванням широкої мережі добровільних громадських об'єднань, що виконують виробничі, правозахисні та комунікативні функції та здійснюють величезний обсяг соціальної роботи на місцевому рівні. Другий тип — це скандинавський, де громадські об'єднання загалом спеціалізуються на вираженні інтересів соціальних груп та лобюванні, а надання соціальних послуг та соціального захисту ставиться в обов'язок держави, що повинна «відробляти» право називатися «соціальною». Третій — романо-німецький тип (або континентально-європейський), характеризується прагненням найбільш вагомим громадських об'єднань, за всіх часів, утворювати корпоративне партнерство з державою, яке дозволяє їм займати привілейований статус серед інших менш впливових об'єднань. Релігійно-правовий тип характеризується існуванням широкого спектру громадських об'єднань, які оригінально поєднують комерційні, ринкові прагнення з відносинами взаємообміну в межах чіткої групової приналежності, завдяки чому вони зберігають особливий статус та дистанцію відносно державного апарату. Таким чином, навіть загальний погляд на проблему структурної специфічності громадянського суспільства доводить необхідність подальшого дослідження того соціально-культурного контексту — тобто правил, практик, стилів прийняття рішень, культурних орієнтирів, що змістовно впливає на характер та функції діяльності окремих структур громадянського суспільства.

Визначення сучасної моделі громадянського суспільства доводить, що чим «універсальнішим» видається визначення громадянського суспільства, тим більше у ньому буде структурних елементів, що не відповідатимуть якимось конкретним формам буття певних суспільств на будь-якому етапі їхнього існування. Не існує правила, що визначає чітке співвідношення згаданих елементів, на основі якого можна одну спільноту кваліфікувати як «громадянське суспільство», а іншій відмовити у цьому привілеї. Цілком можливо припустити, що якийсь «ідеальний» рівень єдності, узгодженості всіх згаданих компонентів свідчить про рівень розвинутості «громадянського суспільства», однак при цьому необхідно пам'ятати, що розвиненість як така може означати кінцеву стадію розвитку громадянського суспільства у старій якості.

Ідеальне громадянське суспільство, як відтворення штучної моделі — це вже якісно інше суспільне існування. Основу феномену громадянського суспільства становить практична необхідність і доцільність самозбереження стабільного суспільства, яке самостійно відтворюється; де в цілому дії внутрішніх механізмів організації адекватні особистісним інтересам його членів. З часів свого виникнення суспільство удосконалювало систему солідарних зв'язків і

інститути, які сприяють захистові індивіда. Правові системи, уявлення про свободу, рівність, солідарність визначають соціокультурні особливості і сьогодні.

Держава і громадянське суспільство співіснують у нероздільному просторі, вони є двома засобами організації громадського життя. Взаємообумовлюючи один одного, вони не ідентичні. Держава віддзеркалює суспільну думку, вона завжди — результат перемоги певних суспільних сил і їх цінностей. Зрозуміло, що будучи переможницею деяка соціальна сила, яка до толі презентувала громадянську опозицію, прагне утворити притаманну їй систему правління, тобто заволодіти державним кермом. Тепер в новітній державі буде формуватися нова суспільна думка, тобто нова громадянська опозиція, яка, мабуть, згодом теж використає силу суспільної думки, силу громадянської непокори заради розбудови держави. Бо й дотепер історія розвивалася саме таким чином. Тільки в ідеалі, реалізація якого може статися на короткий час після отримання державної влади суспільною силою, яка отримала визнання та підтримку з боку громадян, мабуть, буде можливо зафіксувати максимальну позитивну громадянську активність.

Література

1. Варьвдин В. А. Гражданское общество / В. А. Варьвдин // Социально-политические науки. — 1992. — № 8. — С.22—31.
2. Вебер М. Социал-демократия в меняющемся мире / М. Вебер // МЭ и МО. — 1990. — № 1. — С. 37.
3. Вольтман Л. Политическая антропология ; пер. с нем. / Л. Вольтман. — М. : Белые Альвы, 2000. — 448 с.
4. Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. — 1991. — № 7. — С. 19—35.
5. Гурвич Г. Д. Будущность демократии / Г. Д. Гурвич // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2000. — Том III. — №1 (9). — С. 34—54.
6. Джесси Е. Что такое демократия? / Е. Джесси // Социально-политические науки. — 1992. — № 3.
7. Закон України «Про політичні партії в Україні» № 5461 від 16.10.2012 р. // Голос України. — № 235 від 11. 12. 2012 р.
8. История политических и правовых учений // Под ред. В. С. Нерсесянца. — М. : НОРМА-ИНФРА, 2005. — 865 с.
9. Карр Е. История советской России. Кн.1 : Т. 1-2. Большевицкая революция 1917 – 1923 ; пер. с англ. / Е. Карр. — М. : Прогресс, 1990. — 768 с.

10. Карась А. Развитие демократии как здійснення громадянського суспільства / А. Карась // Громадські ініціативи. — 2000. — № 2. — С. 17—21.
11. Кухта Б. З історії української політичної думки / Б.Кухта. — К. : Генезис, 1994. — 367 с.
12. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Р. Михельс. — Диалоги, 1990. — № 3. — С. 17—51.
13. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска. — Социологические исследования. — 1994. — № 10. — С. 3—69.
14. Нерсесянц В. С. Правовое государство: история современность / В. С. Нерсесянц // Вопросы философии. — 1989. — № 2. — С. 3—16.
15. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Ортега-и-Гассет. — Вопросы философии. — 1989. — № 4. — С. 114—155.
16. Пархоменко В. Проблеми місцевого самоврядування в Україні / В. Пархоменко. — К. : Ін-т демократії ім. П. Орлика. — 1999. — 252 с.
17. Поппер К. Еще раз об открытом обществе. — В кн.: Зарубежная политическая наука : история и современность / К. Поппер. — М. : ИНИОН АН СССР, 1990. — 342 с.
18. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги ; пер. с англ. / К. Поппер. В 2-х т. — Т. 1. — К. : Основи, 1995. — 448 с.
19. Токвіль А. Про демократію в Америці ; пер. с франц. пересм. випр., порівн. дослід. / А.Токвіль. — К. : Всесвіт, 1999.
20. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава / М. Ходаківський // Віче. — 1998. — № 9. — С. 34—46.
21. Чичерин Б. Н. Собственность и государство / Б. Н.Чичерин ; [подготовка текста, вступ. и коммент. д.филос.н. И. И. Евлангиева]. — СПб. : Издательство РХГА, 2005. — 824 с.
22. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство: прагнення та реалії / Г. П. Щедрова // Наукові записки. Сер. «Політологія і етнологія». — К. : ІНіЕНД, 2004. — С. 237—247.
23. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія // Й. Шумпетер. — М. : 1995. — 540 с.
24. Фицпатрик К. Опыт американского правозащитного движения / К. Фицпатрик // Проблемы Восточной Европы. — Вашингтон. — 1992. — № 35-36. — С. 193—214.
25. Юм Д. Сочинения в 2-х т. — Т.2 ; пер. с англ. С. А. Церетели / Д. Юм. — М., 1996 — 799 с.

В статтє аналізується содействие демократии на развитие гражданской сферы, существование разнообразных моделей демократического развития, типов демократии, необходимость создания универсальной (идеальной) модели гражданского общества.

Ключевые слова: демократия, гражданское общество, свобода, политические партии, гражданские объединения, местное самоуправление.

In the article the assistance of democracy is analysed on development of civil sphere, existence of various models of democratic development, types of democracy, necessity of creation of universal (ideal) model of civil society.

Key words: *democracy, civil society, freedom, political parties, civil associations, local self-government.*

Новоскольцева Людмила Олександрівна — доцент кафедри політології та правознавства Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.